

TWEE OVERZIJDEN

TWEE
OVER
ZIJDEN

(red.) Yves T'Sjoen

Gesprekken op de
literaire brug tussen
Afrikaans en Nederlands

Academia
Press

*Opgedragen aan de nagedachtenis van
Riet de Jong-Goossens (1937-2024)*

INHOUD

WOORD VOORAF	10
TWEESPRAKEN	36
‘Tyd is skemer, tyd is gras’ DOMINIQUE BOTHA	37
De witte canon van de Nederlandstalige literatuur in Zuid-Afrika – Taalsleutels voor meerstemmig intercultureel verkeer ANTJIE KROG	46
‘Alles wat interessant is en wat nuwe perspektiewe op en deur Nederlands, Nederland en Vlaandere bied, behoort natuurlik vir vertaling oorweeg te word’ FANIE OLIVIER	55
Versindaba, webwerf voor Afrikaanse poëzie MARLIES TALJARD	68
‘Afrikaanse abecedarium’. Beeldvorming van Krogs poëzie door Gerrit Komrij ROBERT DORSMAN	80
‘Aan die vrese het egter niks verander nie’ EBEN VENTER	87
‘De culturele ander in een pluriculturele Zuid-Afrikaanse context’ RIANA SCHEEPERS	97
Tweevoudig Hertzogpryslaureaat over (zelf)vertaling en de Lage Landen S.J. NAUDÉ	106

‘Tussen elke taal is daar klowe, al glo ek nie dat hulle onoorbrugbaar is nie’ ALFRED SCHAFFER	121
‘I view my work as overlapping with that of activists, but I do not consider myself one’ RONELDA S. KAMFER	141
Over het ‘wye en droewe land’ PETER VERHELST	150
‘Mijn vogelgedichten werden een soort toevallige ode aan Breyten’ BENNO BARNARD	156
‘Ek vind wat die afgelope jare in Kaaps geskryf word, uiters opwindend’ INGRID WINTERBACH	162
‘Die verskillende nosies van vertaling is ’n kwessie van verskillende opvattinge oor die speling van betekenis’ CHARL-PIERRE NAUDÉ	170
‘Die leerstoel in Gent is die realiseer van ’n droom’ WANNIE CARSTENS	194
‘n Wedersydse kulturele uitreiking tussens brontaal en doeltaal by wyse van die geskrewe en gesproke woord’ ZANDRA BEZUIDENHOUT	205
‘Het was heel interessant om te merken dat ik me in Zuid-Afrika soms mijlenver voelde achterlopen op een discours rondom mijn eigen werk’ BABS GONS EN SIMONE ATANGANA BEKONO	215
‘As jy Afrikaans grootgeword het, is Nederland en haar letterkunde ’n parallelle universum’ DANIE MARAIS	231

'Vertalingsen zullen altijd nodig zijn'	251
MIRIAM VAN HEE	
'Poësie het net vir twee jaar in my geleef en een oggend was sy weg'	258
GERT VLOK NEL	
'Daar's 'n kokerboom in my hart wat wil groei'	263
LYNTHIA JULIUS	
'Een talige verrijking maar ook een morele rechtstelling'	269
MARLENE VAN NIEKERK	
'Eigenlijk vraag ik vertalers om op een respectvolle manier respectloos te zijn'	278
TOM LANOYE	
'Dit is vir my belangrik om nie net 'n Angel- Saksiese blik op die wêreld te kry nie en Nederlands is dan die naaste familie wat ons het'	289
FRANCOIS SMITH	
'Zonder twiifel is het voor een digter een pragtig cadeau als de vertaler word gedreven door een gevoel van verwantschap en affiniteit'	296
MARC TRITSMANS	
'Ik sprak van een ontmoetingsplaats en een uitnodiging om kostbare lading naar het schip te brengen'	304
PETER HOLVOET-HANSEN	
'As 'n kontemporêre Afrikaanse digter kritiseer ek die Dertigers'	330
JOLYN PHILLIPS	

‘Ek het ’n aantal adresse gehad van mense wat ek moet opsoek, wat ek moet gaan voor dagsê namens Jan Rabie: Gerrit Kouwenaar, Simon Vinkenoog, Rudy Kousbroek. Lucebert natuurlik ook’ BREYTEN BREYTENBACH	337
‘De <i>plaas</i> die ik bezocht tijdens mijn eerste verblijf, maakte een onvergetelijke indruk’ STEFAN HERTMANS	375
‘Vertalers is baie dapper mense’ ETIENNE VAN HEERDEN	386
‘Ga je zaken vereenvoudigen of het idiosyncratische van een tekst gladstrijken, dan ben je in wezen geen vertaler. Dan ben je een zeef’ ERWIN MORTIER	422
‘Een zin die in het Afrikaans lastig leest, hoeft in het Nederlands ook niet gestroomlijnd te lezen’ ROB VAN DER VEER	433
‘Vir die uitgewer van ’n vertaalde Nederlandse boek is dit altyd ’n geloofsdaad’ NICOL STASSEN	443
SYNOPSIS	453
VERANTWOORDING	455
DANKWOORD	457
PERSONALIA	459
BIBLIOGRAFIE	460
NAMENREGISTER	463

WOORD VOORAF

YVEST'SJOEN

DYNAMISCHE PROCESSEN

RAAMWERK VOOR EEN TRANS- SYSTEMISCHE EN INTERLINGUIÏSTISCHE CONTACTGESCHIEDENIS

RAAKLIJNEN VAN AFRIKAANSE EN NEDERLANDSE LITERATUUR

Het complexe netwerk van literaire bruggen dat het Afrikaans en het Nederlands met elkaar verbindt, laat niet alleen een wisselend tweerichtingsverkeer zien, in de loop der tijd méér intensief, dan weer minder productief. Ik gebruik het beeld van de bruggenconstructie – bruggenhoofden – vooral als een contactmetafoor voor een lange geschiedenis van uitwisseling van teksten en andere cultuurproducten. Alfred Schaffer, betrokken in het gesprek over dit project, stelt voor de statische brug – een toegangsweg tussen literaire oevers en oeuvres – te vervangen door een meer dynamische draaideur of een draaihek. De bouwkundige metaforen, overbrugging of tourniquetdeur, doelen op momenten van contact, toegangs- en doorgangswegen tussen verschillende openbare ruimten. Doelstelling van het crosscultureel onderzoek naar de verstrengeling van literaire polysystemen, ongeacht een brug of een draaideur die publieke (literaire) ruimten verbindt, is de dispaartheid en de dynamiek in kaart te brengen van deze internationale wisselwerking of “uitruil” van literaire artefacten en cultuur.

Vele decennia vooraleer het Afrikaans een ambtelijk statuut kreeg in de Unie van Zuid-Afrika (gesticht in 1910), is sprake van een productieve cultuurtransmissie tussen Afrikaans en Nederlands. Velerlei netwerken tussen Zuid-Afrikaanse, Nederlandse en Vlaamse schrijvers en culturele organisaties hebben bijgedragen tot een al even veelzijdig intercultureel verkeer. In 1925 kwam naast het Engels het Afrikaans in de plaats van het Nederlands als officiële bestuurstaal in Zuid-Afrika. Vóór 1925, in de Nederlandse koloniale geschiedenis van de Kaap (1652-1795) en in de loop

van de negentiende eeuw en vroege twintigste eeuw ten tijde van de Britse kolonie en de onafhankelijke Boerenrepublieken Transvaal (Zuid-Afrikaanse Republiek) en Oranje Vrijstaat (1806-1910), was sprake van culturele contacten tussen de Lage Landen en de Nederlandse kolonisten, later de cultuurgemeenschap van Afrikaners. Van een Afrikaans literair systeem was in die tijd, van de zeventiende tot de negentiende eeuw, evenwel geen sprake. Vraag is waar de Afrikaanse literatuur begint, wanneer we een literatuurproductie zien tot stand komen in het Afrikaans. Van Coller heeft het over “the beginnings” (een veelheid van mogelijke beginperiodes) van de Afrikaanse letteren: “defining the origins of the Afrikaans language and therefore literature depends on the view taken, for with every change of rubric, the answer to the question of beginnings seems to change. For this reason, the chapter heading refers to the beginnings of Afrikaans literature, not the beginning” (2012: 280). De vraag die hier vooropstaat, houdt verband met de Afrikaanse taalgeschiedenis (zie bijvoorbeeld Van Collers verwijzingen naar een taalkundig artikel van H.P. Grebe 2009; 2012: 264-265). De meningen lopen nogal uiteen zodat een exacte periodeafbakening – tenminste een waarover algehele consensus bestaat – niet mogelijk is, zoals Van Coller stelt:

the [...] discussion of the origins of Afrikaans literature is premised on the suggestion that no definite point of origin for the Afrikaans language can be determined; it is a slow process of language change, selection and replacement that preceded standardisation. Similarly, there is no definite origin for Afrikaans literature. Although the founding of the Association of True Afrikaners on 14 August 1875 was an important structural step towards the standardisation of Afrikaans and its eventual canonisation, it cannot be seen as the beginning of the Afrikaans language or literature. Just as earlier statements and texts already exhibited traces of Afrikaans and as such can be regarded as proto-Afrikaans, certain literary contributions reveal characteristics of what were later regarded as Afrikaans literature and these texts are noted in this overview. (2012: 266)

Pas vanaf het begin van de twintigste eeuw worden Afrikaanstalige schrijvers genoemd, auteurs die een oeuvre ontwerpen waarvoor ze Afrikaans als volwaardige literaire taal hanteren. Jan F.E. Celliers (1865-1940), C.J. Langenhoven (1873-1932), C. Louis Leipoldt (1880-1947), E. Marais (1871-1936) en Totius (1877-1953) staan precies daarom geboekstaafd als pioniers van

de Afrikaanse letteren. De vraag is vervolgens of vanaf dat moment, sedert het begin van de twintigste eeuw, daadwerkelijk kan worden gesproken van een Afrikaans(talig) literair polysysteem, met een eigen ontwikkeling, dynamiek en literaire infrastructuur. Of behoort de Nederlandse literatuur van Zuid-Afrika, of “[d]ie eerste geskifte wat op Suid-Afrikaanse bodem ontstaan het” (Kannemeyer 1990: 17), ook tot de geschiedenis van de Afrikaanse letteren? In het eerste deel van J.C. Kannmeyers literatuuroverzicht *Die Afrikaanse literatuur* dateert de literatuurgeschiedschrijver de “oorsprong van die Afrikaanse letterkunde” in de periode 1652-1875 (1990: 17-31), dus vanaf het jaar dat de VOC-kapitein Jan van Riebeeck (1619-1677) met zijn vloot Dromedaris, Goede Hoop en Reijger aanmeerde in de Kaap om er een verversingspost op te richten. De Nederlandse handelsmissie is de volgende decennia uitgebouwd tot een kolonie.

Het omvangrijke naslagwerk *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur* (2023) van Eep Francken en Olf Praamstra presenteert een letterkundig panorama van de Nederlandse literatuur aan de zuidpunt van Afrika van de zeventiende eeuw tot 2015. De oprichting in het midden van de zeventiende eeuw van een bevoorradingspost van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in de Kaap en de geschiedenis van de Nederlandse Kaapkolonie nemen ook zij als historisch vertrekpunt voor de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving in Zuid-Afrika. In de zeventiende en de achttiende eeuw was natuurlijk geen sprake van een in het Afrikaans geschreven literatuur. Dat verandert pas in de loop van de negentiende eeuw, op het moment dat het Nederlands nog een officieel erkende literaire schrijftaal en cultuurtaal is in zuidelijk Afrika.

MEDIËRENDE ROL VAN INSTITUTIONELE SLEUTELFIGUREN

Vanaf het begin van de Afrikaanse literatuur – zodra sprake is van een Afrikaans literair systeem met een infrastructuur – worden romans, dichtbundels en beschouwende teksten geproduceerd die aandacht krijgen in Nederland en België. Vraag is natuurlijk waar dat begin moet worden gesitueerd, zeker gelet op de ingewikkelde taalgeschiedenis. Taalkundigen verschillen hierover nogal van mening. Verder betoog ik, hoewel voor discussie vatbaar, dat het jaar waarin het Afrikaans ambtelijke erkenning kreeg in Zuid-Afrika een weliswaar arbitrair maar toch handig vertrekpunt

is voor het ontwerp van een literaire contactgeschiedenis. Het jaar 1925 kan worden gebruikt als een baken, maar voor de duidelijkheid evengoed 1905, toen het eerste Afrikaanstalige gedicht is geschreven (Eugène Marais, ‘Winternag’), of vroeger: de oprichting van het Genootskap van Regte Afrikaners en de eerste Afrikaanse taalbeweging (1875).

Indien we dat om praktische redenen inzetbare jaartal – het ambtelijk statuut van het Afrikaans – als beginpunt markeren, dan is het in 2025 dus precies een eeuw dat een Afrikaans literair polysysteem bestaat. Zoals uit de referenties aan Van Coller en Kannemeyer blijkt, valt af te dingen op dit louter historisch-bestuurlijk bepaalde startpunt en dus de administratieve regeling van de taalwetgeving in de Unie. Aangezien de afbakening van de periode nog steeds onderwerp is van discussie, laat ik ze voorlopig even terzijde. In de Britse koloniale periode vanaf het begin van de negentiende eeuw ontwikkelt zich geleidelijk een Afrikaanse literatuur, dus geruime tijd voor de ratificatie van het Afrikaans als bestuurlijke landstaal.

Teksten uit het andere taal- en cultuurgebied circuleren en functioneren in het literaire polysysteem van het Afrikaans respectievelijk van het Nederlands, al dan niet door bemiddeling van vertaling. Het is revelerend, beslist complementair ten opzichte van bestaande afzonderlijke of “separate” Nederlandse en Afrikaanse literatuurgeschiedenissen, een studie op te zetten over een geschiedenis van *contacten* en *gesprekken* tussen beide literaire culturen. Een contactgeschiedenis focust niet – zoals gebruikelijk in de klassieke geschiedschrijving van een nationale literatuur of een taalregio – uitsluitend op schrijvers, teksten en genres, maar dus op cultuurtransmissie, crossculturele communicatie en op het agentschap van sleutelfiguren (“cultural agents of circulation”), instanties en actoren die het literaire grensverkeer faciliteren en er een actieve rol in spelen. Ik verwijs hier naar het proefschrift van Ena Jansen (1996) over Elisabeth Eybers in Amsterdam. Het betekent dat naast schrijvers bijvoorbeeld ook vertalersoeuvres en uitgeverijen, (redacteurs van) tijdschriften, academici, vertaalfondsen en tal van culturele agenten een plek krijgen in de beschrijving van de contactgeschiedenis. Verbintenissen tussen literaire circuits verdienen institutioneel een ruimere benadering dan wat een conventionele literaire historiografie biedt, zoals gesteld doorgaans gericht op een nationaal circuit (natiestaat), een cultuur of een taalgebied.

CONTACTGESCHIEDENIS

Het research fellowship bij Stellenbosch Institute for Advanced Study (STIAS) van 15 januari tot 14 juni 2024 bood de gelegenheid theoretische en methodologische uitgangspunten te formuleren en in samenspraak met onderzoekers in Zuid-Afrika en collega's werkzaam in de neerlandistiek fundamentele voor een literatuur-historische overzichtsstudie te ontwerpen die, aanvullend ten opzichte van literatuurgeschiedenissen van het Afrikaans (o.a. Antonissen, Cloete, Dekker, Kannemeyer, Koch en Van Coller) respectievelijk het Nederlands (o.a. Anbeek, Bel, Brems), interacties en crossculturele relaties laat zien én aandacht heeft voor zowel kritische als productieve literatuurreceptie in beide taalrichtingen. Een dergelijk onderzoeksproject is vanzelfsprekend voorwerp van groepswork. Gevalstudies, zoals gebundeld in *Over grenzen / Oor grense. Een vergelijkende studie van Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse poëzie / 'n Vergelykende studie van Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse poësie* (2009) en *Toenadering. Literair grensverkeer tussen Afrikaans en Nederlands* (2012), zijn voorafnames van het meer panoramisch gerichte vergelijkend letterkundig onderzoek en fungeren als een basis voor dat breed historiserend opzet. De vermelde opstellenbundels bevatten bijdragen van medewerkers in Zuid-Afrika, de Lage Landen en Midden-Europa. Het is voor een dergelijk project van fundamenteel belang ook neerlandici te betrekken in en buiten het Nederlandse taalgebied – vroeger wel eens exclusief de intra- en extramurale neerlandistiek genoemd. In *Rakelings* (2017) en later in het complementaire drieluik *Kwintet. Literaire dialogen tussen Afrikaans en Nederlands* (2023), *Breyvier. Over taal, burgerschap en Breytenbach* (2023) en *De ontdekking van het eiland* (2025) met “breytenbachiana” zijn méér casestudy's gepresenteerd, meer bepaald maar niet uitsluitend over de kritische en productieve receptie én de culturele netwerken van Breytenbach in Nederland en Vlaanderen. Het onderzoeksterrein is niettemin nog altijd onvoldoende ontgonnen – ook al zijn er natuurlijk wel meer particuliere vergelijkende gevalstudies uitgewerkt. Wat vooralsnog ontbreekt is een meer overkoepelende literatuur-historische contactgeschiedenis, voortbouwend op eerder ondernomen en te ontginnen gevalstudies. Een dergelijk overzicht biedt inzichten in de lijnen waarlangs het grensverleggend literair verkeer tussen Afrikaans en Nederlands verloopt. Het is naar mijn mening voor het onderzoek en dus die *overview* van belang méér gevalstudies te ondernemen. Ze leveren fundamentele onderzoeksresultaten voor een historiserend-synthetisch opgevat overzichtswerk.

AFRIKAANSE EN NEDERLANDSE LITERATUUR, EEN GESCHIEDENIS

Het valt in dat perspectief te overwegen naar analogie met M.A. Schenkeveld-Van der Dussens *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (1993) een panorama samen te stellen waarbij aan de hand van particuliere literatuur-historische bijdragen en uitgaande van specifieke data en gebeurtenissen wordt ingegaan op tekstuitgaven en receptiestudie, literaire polemieken en/of (beeldbepalende) activiteiten in de lange tijd vervlochten geschiedenis van de Afrikaanse en Nederlandse letteren. In het overzichtswerk dat mij thans voor ogen staat, wordt de schijnwerper gericht op velerlei contactmomenten en relaties, (inter)culturele verbintenissen en transliteraire gesprekken die belangwekkend zijn in de dialoog tussen Afrikaans en Nederlands. Hoofdstukken zullen, volgens het model Schenkeveld-Van der Dussen, literair-anekdotische realia belichten die de dynamische interacties tussen twee linguïstisch en cultureel verschillende literaire polysystemen documenteren. Hiervoor kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een palet van heel diverse onderwerpen die telkens aanzetten zijn voor een diepgravende analyse in dat vergelijkend opzicht. Laat ik het wat concreter maken. Het is te overwegen naast vele andere literaire verbintenissen – de lijst met thema's is werkelijk overweldigend – bijdragen te wijden aan concrete uitingen van “co-habitation”, zoals (1) Gustav Preller, Lodewijk van Deysse en de opvattingen van Tachtig in Afrikaans, (2) Albert Verweys essays over Totius en C. Louis Leipoldt, (3) C.M. van den Heever over Gezelle, Van de Woestijne en Streuvels, (4) het tijdschrift *Standpunte* onder de redactie van N.P. van Wyk Louw, D.J. Opperman en Karel Jonckheere, (5) de criticus J. Greshoff (ps. Kees Konyn) over Afrikaanse literatuur, (6) N.P. van Wyk Louws academische positie als leerstoelhouder aan de Universiteit van Amsterdam (1950-1958), (7) Ernst van Heerden als promovendus in Amsterdam en in Gent, (8) Elisabeth Eybers in het fonds van uitgeverij Van Oorschot, (9) Breyten Breytenbach op Poetry International in Rotterdam, (10) Adriaan van Dis als vertaler van *Skryt. Om 'n sinkende skip blou te verf* en H.C. ten Berge als inleider van het werk van Breytenbach in Nederland, (11) Herman de Coninck en Antjie Krog's 'Brief uit Kaapstad' in het *Nieuw Wereld-tijdschrift*, (12) Gerrit Komrij als vertaler en canoniserend bloemlezer van Afrikaanse poëzie, (13) Antjie Krog en de Gouden Ganzenveer in 2018, (14) Daniel Hugo en *Het verdriet van België* van Hugo Claus, (15) Alfred Schaffer vertaalt Ronelda Kamfer, et cetera (T'Sjoen 2024a). Momenten van toena-dering en raakpunten: deze vijftien lukraak gekozen onderwerpen zijn niet

meer dan een selectie en werden in zekere mate eerder belicht. Dergelijke voorbeelden van interactie nodigen de onderzoeker uit tot het rapporteren van connecties van of convergenties tussen Afrikaanse en Nederlandse literatuur. De literaire polysystemen van het Afrikaans en het Nederlands van de negentiende tot de eenentwintigste eeuw zijn vanuit cultureel en maatschappelijk perspectief volstrekt anders ingebedde literaire culturen die desondanks – of beter: door een taalhistorische verwantschap – een geanimeerde en prismatische geschiedenis met elkaar delen.

‘VERWANTE MAAR VERSCHILLEND FUNCTIONERENDE LITERAIRE SYSTEMEN’

In een congresstekst tekende ik het volgende op. Voor het Nederlandse taalgebied is de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (9 delen) verschenen, met hier en daar een verwijzing naar het Afrikaans en Zuid-Afrika. Het gaat over niet meer dan een terzijde, ook begrijpelijk natuurlijk: het gaat immers over een literatuurgeschiedenis van het Nederlands (lees: de Lage Landen). In *Ongeziene blikken. Nabeschouwingen bij de Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, de apart verschenen verantwoording van de hoofdredacteurs Arie-Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot, wordt gepreciseerd dat “geen speciale aandacht [wordt] geschonken aan verwante, maar verschillend functionerende literaire systemen buiten én binnen het taalgebied, zoals [...] de literatuur in het Afrikaans”. Verder staat opgetekend dat de Afrikaanse literatuur en andere literaire systemen “alleen ter sprake komen als er een nauwe aanraking bestaat met de dominante literaire systemen binnen het [Nederlandse] taalgebied”. Onder meer over de literatuur van het Afrikaans wordt onderstreept dat ze “over specifieke, eigen literatuurgeschiedenissen en eigen tradities van wetenschappelijke bestudering” beschikt. Naast hier en daar een korte verwijzing naar het verwante systeem in de literaire historiografie van het Afrikaanse respectievelijk het Nederlandse taalgebied is, zoals gesteld, voorsnog geen overzichtelijke historische studie beschikbaar waarin de literaire culturen van beide taalgebieden vanuit een comparatief en crosscultureel perspectief aandacht krijgen. Doelstelling van het hier voorgestelde literatuurhistorische project is het volgende: wat tot vandaag hoogstens zijdelings wordt aangestipt ter afbakening van het onderzoekterrein wordt nu verschoven naar het centrum van de (intercontinentale) literatuurhistorische aandacht.

MODELLEN

Er valt dus iets voor te zeggen, naar analogie met het model Schenkeveld (meer dan dertig jaar geleden ontworpen), bijvoorbeeld honderdvijftig cassen vast te leggen, met het oog op die letterkundige contactgeschiedenis van Afrikaans en Nederlands. In dat geval heeft zo een verhaal iets van een viewmaster: aan de hand van diverse gedocumenteerde screenshots wordt een caleidoscopisch beeld ontworpen. Een van de modellen die ten grondslag liggen aan de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* en bijvoorbeeld het destijds spraakmakende fragmentarische (“postmoderne”) *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (1993), onder de redactie van Riet Schenkeveld, is de opstellenbundel *A New History of French Literature* (1989). De hoofdredactie van *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* verwijst ernaar in de verantwoording *Ongeziene blikken*. De beoogde Afrikaans-Nederlandse literatuurgeschiedenis kan mijns inziens naar het voorbeeld van deze modellen worden geconcipieerd.

Een inter- of transsystemische literatuurgeschiedenis met als uitgangspunt *dialogen* of dus culturele cross-overs en taal- en cultuurcontacten tussen de literaire polysystemen van het Afrikaanse en Nederlandse taalgebied heeft complementaire waarde. Naast de afzonderlijk verschenen Nederlandse en Afrikaanse literatuurgeschiedenissen kan het literatuurhistorische project gericht op culturele bemiddelaars en processen van transmissie en mediatie een leemte vullen. Er is nood aan een narratief over literaire gesprekken vanuit het oogpunt van brugfiguren, doorgaans opererend als poortwachters, agenten die een faciliterende rol hebben in het literaire grensverkeer en in de institutionele functie van cultuurbemiddelaar naar voren treden.

MEERTALIGHEID EN CULTURELE INTERACTIE

Een vraag is of soortgelijke literaire contactgeschiedenissen al eerder zijn ontworpen, d.w.z. gericht op twee of meer interfererende en/of historisch verwante taalsystemen. Intercontinentale en interlinguïstische overzichtswerken, zoals tussen Afrikaans en Nederlands, zijn mij niet bekend.

Ook in natiestaten, zoals België (Nederlands, Frans en Duits) of Canada (Frans en Engels), is sprake van diverse taalgemeenschappen met ieder

eigen literaire culturen en tradities. Panoramische studies waarin convergenties en divergenties worden beschreven tussen diverse taalgroepen in een natiestaat of in verschillende natiestaten en/of geografische regio's zijn in zoverre ik het kon nagaan niet voorhanden.

Vele naties zijn meertalig. Homogene taalgebieden – volstrekt ééntalig – en zoals verder blijkt in deze inleiding monoculturele systemen bestaan als dusdanig niet. Ideeën van monoculturalisme, ook een ideologie gebaseerd op identitaire opvattingen van culturele homogeniteit, dienen meestal een cultuurpolitiek doel, zoals culturele identiteitsclaims of een nationalistische agenda. Monoculturen – niet meer dan constructies – zijn politiek-ideologisch inzetbare discursieve constructen. Monoculturele opvattingen baseren zich op en bedienen zich van narratieven van cultuuridentiteit of culturele uniformering zonder daarbij rekening te houden met het adagium dat een cultuur altijd fluïde is, dynamisch en dus veranderlijk, onderhevig aan vermenging en hybridisering in contact met andere culturen. Dus nimmer statisch of essentialistisch. Overigens staat het Afrikaans in Zuid-Afrika ook in contact met andere talen. Naast de relatie Afrikaans-Nederlands moeten binnenlandse linguïstische verbintenissen worden belicht. Ook in variëteiten van Afrikaans geschreven literatuur, zoals Kaaps en Oranjerivierafrikaans, worden vertalingen gerealiseerd in het Nederlands (Lynthia Julius, Ronelda Kamfer, Jolyn Phillips), naast Engels en andere talen in Zuid-Afrika (Schaffer 2024). Een vertaalproject bij UWK waarbij Nederlandstalige gedichten van Simone Atangana Bekono, Radna Fabias en Babs Gons worden vertaald in het Kaaps (T'Sjoen 2024c) zal in 2026 resulteren in een drietalige poëzieuitgave bij Protea Boekhuis (Afrikaans, Kaaps en Nederlands). De interlinguïstische verbintenis tussen Afrikaans en Nederlands is dus veel complexer dan wat uit dit betoog op basis van historische taalverwantschap blijkt (d.w.z. een vergelijkbare woordenschat en taalstructuur, Van Coller 2012: 263).

In verschillende talen en culturen wordt een literatuur geschreven, niet autonoom en dus allesbehalve afzijdig van elkaar. De vraag is of vergelijkende literaire contactgeschiedenissen, waarbij uitwisseling van teksten al dan niet met behulp van vertaling een belangrijke rol speelt, zinvol is. Hoe dient een dergelijke constructie te worden ontworpen? In Duits, Engels, Frans en Spaans, zonder twijfel in meer niet-westerse talen, wordt op diverse plaatsen in de wereld geschreven. Die talen beperken zich niet tot een land of een natie. Dat geldt ook voor het Nederlands. En Afrikaans is in Zuid-Afrika maar één van de vele talen, weliswaar met een goed uitgebouwde literaire infrastructuur. In contact met verschillende culturen is die Duitse,

Engelse, Franse, Nederlandse of Spaanse literatuur – ik beperk mij hier tot het Westen – maatschappelijk en cultureel altijd weer anders ingevuld. De Nederlandse literatuur van de Lage Landen is een andere literatuur dan die in de Caraïben of in Indonesië. Engelse, Franse en Spaanse literatuur worden beschouwd als “global phenomenon” (Gelderblom & Musschoot 2017: 16). In deze talen worden literaturen geproduceerd in een globale openbare ruimte, in (variëteiten van) een taal op diverse plekken in de wereld. Het gaat met andere woorden over een polyfone Engelse, Franse en Spaanse literatuur; een anglofone, francofone en hispanofone literatuur: taalgebonden, niet geografisch bepaald. In veel beperktere zin, vanuit geografisch perspectief, geldt het evenzeer voor de neerlandofone literatuur. De term is door Geert Buelens voorgesteld in plaats van de beperkte invulling van “Nederlandse literatuur” (met een te expliciete verwijzing naar Nederland en dus een dominant eurocentrisch perspectief). Nederlandse literatuur wordt geschreven in de Lage Landen (Nederland en België), Suriname en de Antillen (meer bepaald Aruba en Curaçao, Sint-Maarten) en in Indonesië (in de Nederlandse koloniale tijd: Nederlands-Indië). Vroeger ook in Zuid-Afrika (in de Nederlandse en later in de Britse koloniale periode).

CULTURELE VERSCHILLEN EN OVEREENKOMSTEN

De voorgestelde studie handelt samengevat over culturele interacties en literaire convergenties tussen twee *verschillende* talen (in dit geval talen met variëteiten: Afrikaans in zijn intrinsieke of intralinguïstische veeltaligheid maar ook diverse variëteiten van het Nederlands), elk met een eigen cultuurgeschiedenis en met literaire tradities én in een divers maatschappelijk, cultureel en politiek landschap. Uiteraard worden de verschillen in tradities en literatuurproducties niet uit het oog verloren. Figuren en instanties in het grensverkeer met een prominente positie worden in de schijnwerper gesteld. Naar mijn oordeel is een dergelijk fenomeen van transculturaliteit tussen twee taal- en cultuurgemeenschappen (Afrikaans in Zuid-Afrika en Namibië, Nederlands in de Lage Landen, de Cariben en Indonesië), zich situerend op verschillende continenten, nogal uniek te noemen.

Voor de literaturen van zuidelijk Afrika zijn na 1994 historische overzichten verschenen in Zuid-Afrika, niet met de nadruk op een enkele taal maar met aandacht voor diverse etnisch-culturele contexten, de dynamiek

van en de verhouding tussen talen in een geografisch gebied aangeduid als zuidelijk Afrika (Chapman 2003: x) respectievelijk Zuid-Afrika, een regio waar een meertalige literatuur wordt geschreven. Na 1994 en het einde van apartheid is er zoals gezegd in Zuid-Afrika meer belangstelling ontstaan voor inheemse talen en culturen. Een contactgeschiedenis tussen Afrikaans, Engels en andere talen van Zuid-Afrika, zoals isi-Xhosa, isi-Zoeloe, Sepedi (of Noord-Sotho), Ndebele en Tswana, is volgens mij evenzeer dringend nodig, naast het Afrikaans-Nederlandse project dat wordt ontworpen.

NIEUWE BAKENS VOOR DE ZUID-AFRIKAANSE LITERAATUUR- GESCHIEDSCHRIJVING

Illustratief voor een letterkundige contactgeschiedenis is *Southern African Literatures* (1996, 2003 [tweede druk]) van Michael Chapman, waarin literaire tradities, teksten en auteurs in meerdere regio's en talen van zuidelijk Afrika aan bod komen. Chapman belicht zowel orale tradities lang voor de oprichting van de Hollandse verversingspost van de VOC aan de Kaap (1652) als literaire ontwikkelingen in Angola, Malawi, Mozambique, Namibië en Zambia. Indien de nadruk uitsluitend ligt op de veeltaligheid in Zuid-Afrika moeten bijvoorbeeld worden genoemd: *The Cambridge History of South African Literature* (2012) van David Attwell en Derek Attridge (red.) en *A History of South African Literature* (2004) van Christopher Heywood. Heywood richt zich op prekoloniale en koloniale literatuurproductie en teksten (proza, poëzie en drama) geschreven in “Khoisan, Nguni-Sotho, Afrikaans, Engels and Indian [sic]”.

Chapman heeft een andersoortige literatuurgeschiedschrijving geambieerd in vergelijking met eerder ontworpen (Afrikaanse resp. Engelse) Zuid-Afrikaanse literatuurgeschiedenissen. Op grond van gewijzigde socio-politieke omstandigheden post-1994 moeten de frames van bestaande literatuurgeschiedenissen kritisch worden herbekeken. Maatschappelijke en politieke transitie in Zuid-Afrika heeft ervoor gezorgd dat inheemse talen rechten en zichtbaarheid kregen, talen die ook zijn opgenomen in de grondwet van 1996, en dat literaire culturen en hun interacties of connecties stelselmatig meer worden beschreven. Chapman belicht in de openingszin van zijn inleidende tekst het concept van het overzichtswerk:

my view of the several *distinct but interrelated* literatures of Southern Africa. [...] While respecting traditions, cultures, and forms of literary response to be specific to immediate contexts I suggest, tentatively, *points of common reference* in countries that, for better or worse, have *entangled histories* (mijn cursivering).

Een vergelijkbaar standpunt nemen Attwell en Attridge in, hoewel beperkt tot de begrenzing van de natiestaat Zuid-Afrika, en stellen in de inleiding van *The Cambridge History of South African Literature*: “The [History] is multilingual in the attention it gives to South African literatures. It takes the view that the story of each of the country’s literatures appears in a different light when viewed in the context of the others” (2012: 4). Met een verwijzing naar *South African Literature: An Introduction* (1979), introduceren de samenstellers twee concepten voor een literatuurgeschiedenis van Zuid-Afrika: “The question Gray was wrestling with – the one that confronts all literary history in South Africa and, indeed, any multilingual society – is whether a literature should be defined by its relationship to a particular language, or whether the shaping influences cut across language barriers” (2012: 3). Het mag duidelijk zijn dat ze voor hun literatuurgeschiedenis van Zuid-Afrika kiezen voor de tweede optie. Tegelijk onderstrepen ze het belang, of beter: de complementariteit, van een op een taal gerichte literatuurgeschiedenis. Hoe klein die talen ook zijn of het literaire leven in deze talen. De aanduiding ‘kleine literatuur’ moet worden gezien in het licht van een globale multiculturele context of dus een “world-historical perspective”.

‘IEDERE GENERATIE ZAL HAAR EIGEN, ZICHZELF CORRIGERENDE GESCHIEDENIS SCHRIJVEN’

Interessant om te vermelden is verder de verwijzing van Michael Chapman naar David Perkins’ standaardwerk *Is Literary History Possible?* (1992), waarin de klemtoon ligt op literatuurgeschiedschrijving als constructie die vooral “aannemelijk en geloofwaardig” moet zijn voor een lezerspubliek én waarbij voornamelijk het historisch-contextueel *functioneren* van literatuur wordt benadrukt. De historicus houdt rekening met contingente factoren die de hedendaagse blik op het verleden bepalen. In *Ongeziene blikken* (2017: 14-15) wordt op een dergelijke manier verwezen naar en het belang belicht van deze baanbrekende studie, uitgegeven toen literatuurgeschiedschrijving

in het begin van de jaren negentig stilaan weer aan prestige won, zij het in een andere vorm dan wat in de negentiende en vroeg-twintigste-eeuwse literaire historiografie gold. Gelderblom en Musschoot becommentariëren de wijzigende context waarin literatuurgeschiedschrijving sindsdien wordt bedreven. Het citaat in de tussentitel is ontleend aan de verantwoording *Ongeziene blikken* (2017: 64). Het boek van de Amerikaanse theoreticus Perkins heeft ondanks een dosis scepticisme waarmee de vraag in de titel wordt beschouwd, zo stellen Gelderblom en Musschoot, de literaire historiografie beslist gestimuleerd, of toch weer acceptabel gemaakt, en nieuwe methodologische paden opgestuurd.

De verschuiving in focus waarvan het literaire overzichtswerk van Chapman blijkt geeft en waarvoor de inzichten van Perkins, Gray en anderen niet zonder belang zijn, heeft met andere woorden bakens verzet in de manier waarop aan geschiedschrijving wordt gedaan. Post-apartheid worden in Zuid-Afrikaanse literatuurstudies panorama's geconstrueerd waarbij veel-taligheid en interculturaliteit ("entangled histories") in zuidelijk Afrika en/of Zuid-Afrika zijn opgeschoven naar het centrum van de wetenschappelijke aandacht. Na 1994, geopolitiek gesproken in een compleet anders georganiseerde maatschappij waarin ook andere talen dan alleen het Afrikaans en het Engels officieel zijn erkend, drong zich vanzelf een meer prismatisch opgevat linguïstisch én geopolitiek concept op om aan literatuurgeschiedschrijving te doen. Het is vanzelfsprekend evident om na te denken voor constructies van literatuurgeschiedenis en dus terdege rekening te houden met wijzigende maatschappelijke en politieke omstandigheden en context. Een andere politiek-maatschappelijke omgeving veronderstelt een bijgestuurd concept voor literaire geschiedschrijving.

Een studie van de wisselwerking van en uitwisseling tussen literaire culturen biedt een behoorlijk aantal voordelen. De blik van buiten, ook wel de internationale kijk, laat doorgaans andere patronen of trends zien in een literair systeem dan het perspectief in het taalgebied zelf. Ik denk bijvoorbeeld aan de literatuurgeschiedenis van Jerzy Koch, vertaald uit het Pools en dus met een buitenlandse kijk op Afrikaanse literatuur: *A History of South African Literature: Afrikaans Literature. 17th-19th Centuries* (deel 1, 2015) en *Afrikaans Literature. The Period of Emancipation 1900-1930* (deel 2, 2023). Het slotdeel is door de auteur aangekondigd en zal later verschijnen.

ZUID-AFRIKAANSE EN AFRIKAANSE LETTERKUNDE

Bij de overkoepelende titel van Kochs driedelige naslagwerk *A History of South African Literature* kan natuurlijk een kanttekening worden gemaakt. Ook Attridge en Attwell vermelden op het boekomslag van hun *Cambridge History: 'History of South-African Literature'*, waarbij voornamelijk de meertaligheid en de etnisch-culturele diversiteit van Zuid-Afrika wordt belicht, en Michael Chapman gebruikt als titel 'History of Southern African Literatures' (i.e. contacten tussen literaire polysystemen in zuidelijk Afrika). In tegenstelling tot Koch gaan deze auteurs wel in op veeltaligheid en de multiculturele aard van de Zuid-Afrikaanse literatuur, de etnisch-culturele en maatschappelijke diversiteit van het literatuurlandschap, de verschillende (aangrenzende) taalsystemen. Koch daarentegen focust uitsluitend op het Afrikaans (en de hele koloniale voorgeschiedenis). Het voordeel van zijn blik is de afstand tot het onderzoeksobject: de (re)presentatie door de buitenstaander kan zoals gesteld een scherpere kijk opleveren dan wat de binnenwaarts gerichte blik te bieden heeft. Koch tekent op:

A fact that literary historians may find revealing is that in South Africa, just as in Poland, works of literature have been credited with having emancipatory, educational, nation-building, and ideological functions above and beyond the aesthetic function. Consequently, a Pole reading Afrikaans literature will encounter the unfamiliar as often as the familiar (2015: 15).

Aan het slot van de inleidende tekst wordt het standpunt nog een keer onderstreept:

it is significant that this literary history is the first Polish attempt to frame issues associated with the existence of an autonomous South African literature, while reflecting the author's own vision of the historical-literary process in South Africa, together with its historical, cultural, and social contexts (2015: 41).

Elders is genoteerd: "The present book has all the positive and negative attributes of the first literary history addressed to readers who are not part of South African culture" (p. 38). Over de afbakening en de beschouwing van een autonoom Zuid-Afrikaans literatuurlandschap, zeker met de bedenkin-

gen in het achterhoofd van Michael Chapman en de notie van “entangled cultures” van Attwell en Attridge, kan natuurlijk worden gediscussieerd.

Het relaas van de buitenstaander plaatst hoe dan ook een buitenlandse literatuur (in dit geval Afrikaans) meer in reliëf of in perspectief en legt andere klemtonen dan een ‘binnenstaander’ die werkt binnen de begrenzing van het taalgebied.

De literatuurgeschiedenis van Koch presenteert zich in de hoofdtitel als een overzicht van de *Zuid-Afrikaanse literatuur*, hoewel in de ondertitel wordt gepreciseerd dat de aandacht – zoals vermeld – expliciet (of exclusief) is gericht op Afrikaanse literatuur. In de verantwoording van het eerste deel stelt de literatuurhistoricus: “the diversity of the present-day ethnic and cultural context complicates the task of producing a systematic literary history, while simultaneously increasing the attractiveness of Afrikaans literature” (2015: 15). Mij lijkt de diversiteit waarvan sprake in etnisch-culturele zin en met andere woorden een veeleer inclusieve benadering nu net een uitdaging te zijn voor een literatuurgeschiedenis van het Afrikaanse taalgebied in *Zuid-Afrika in contact met andere talen*. Koch volgt bewust een ander pad dan Chapman (cf. de divergente invulling van “inclusive approach”, 2015: 25-30):

My sense is that the example of Chapman, who tried to impose on literature a certain feeling of ‘South Africanness’, should not deter us from attempting to use alternative concepts consciously, while narrowing our scope of interest (2015: 23).

LINGUISTISCHE CONTACTEN EN TRANSSYSTEMISCHE GESPREKKEN

Wat in de afzonderlijke, dat wil zeggen: op een taal en/of een cultuur gerichte, geschiedkundige studies ontbreekt, is de notie van *taalcontact*: met name het translinguïstische verkeer, het multiculturele discours of inter- en transsystemische dialogen. Taalcontact in een meertalige context, zoals binnen een natiestaat, verrijkt een literaire cultuur. Of accurater geformuleerd: ze is een inherent deel van iedere literatuur. Een historische studie dient de wisselwerking of productieve verbindingen van en binnen een literaire cultuur te laten zien. Het is wat Gelderblom en Musschoot in

Ongeziene blikken als volgt formuleren: “innovaties bloeien op uit taalcontact” (2017: 36).

Naast dominante discoursen bestaan simultaan velerlei gesprekken die precies door taalcontact worden gegenereerd. Tussen Afrikaans en Nederlands, natuurlijk niet uitsluitend (misschien wel meer met Engels), bestaat historisch een vruchtbare wisselwerking met “uitruil” van en positionering tegenover (dominante) poëtische opvattingen, literaire discoursen, genrediscussies, et cetera. Het gaat over een dynamiek van convergenties en vanzelfsprekend tegelijk velerlei divergenties. Wanneer een literatuurgeschiedenis op een taal(gebied) is gericht, worden tal van uitdrukkingen van interactie en dus ook van verwijdering grotendeels aan het zicht onttrokken.

Ik denk met die voorbeelden en bedenkingen voor ogen dat we, rekening houdend met interessante pogingen de “attractiveness” van Afrikaanse literatuur te belichten (“narrowing our scope of interest”), werk kunnen maken van een veeleer transversale literatuurgeschiedenis, met aandacht voor menige contactpunten en convergenties (processen van toenadering), en van divergenties (processen van vervreemding en verwijdering).

UITDAGINGEN VOOR DE LITERATUURGESCHIEDSCHRIJVING

Het onderzoeksdomein is de vergelijkende letterkunde, waar ik beweeg op een kruispunt tussen onder meer comparatistiek, vertaalstudie, internationale netwerkanalyse, literair-institutioneel onderzoek, discoursanalyse, vergelijkende cultuurwetenschappen, transnationale letterkunde, sociologie en politieke en sociale wetenschappen.

Het research fellowship bij Stellenbosch Institute for Advanced Study heeft de gelegenheid geboden theoretische en methodologische uitgangspunten te formuleren en de fundamenten voor een literatuur-historische overzichtsstudie te ontwerpen die, aanvullend ten opzichte van afzonderlijke literatuurgeschiedenissen (dus op één taalgebied gericht), interacties laat zien en aandacht heeft voor kritische en creatieve producties in twee richtingen. Een dergelijk onderzoeksproject is, zoals al eerder vermeld, het voorwerp van teamwork. De tijd dat een individu een hele literatuurgeschiedenis ontwerpt, zoals Gerard Knuvelder kort na de Tweede Wereldoorlog in Nederland of J.C. Kannemeyer in Zuid-Afrika in de jaren tachtig, ligt definitief achter ons. Het is onhaalbaar en zelfs niet langer wenselijk. In

Ongeziene blikken wordt het met klem gesteld (Gelderblom & Musschoot 2017: 17).

Gevalstudies, inmiddels in enkele boeken gebundeld, zijn de basis voor dat bredere polyfone opzet. De wetenschappelijke uitgaven bevatten bijdragen van medewerkers uit Zuid-Afrika, de Lage Landen, en elders. Onderzoek is gebaat bij samenwerking en overleg. Op symposia (ALV / (vanaf 2026) ATLV, SAVN, IVN) en op de weblogs Voertaal (T'Sjoen 2024b) en Neerlandistiek (Roux & T'Sjoen 2024) mocht ik uitgangspunten voorleggen en bespreken met collega's.

Deze bundel presenteert een verzameling van tweespraken met literaire actoren in noord en zuid en evenzovele getuigenissen van hedendaagse culturele interacties tussen Afrikaans en Nederlands. De tweespraken worden gevoerd met de literaire agenten Benno Barnard, Simone Atangana Bekono, Zandra Bezuidenhout, Dominique Botha, Breyten Breytenbach, Wannie Carstens, Robert Dorsman, Babs Gons, Stefan Hertmans, Peter Holvoet-Hanssen, Lynthia Julius, Antjie Krog, Tom Lanoye, Danie Marais, Erwin Mortier, Charl-Pierre Naudé, S.J. Naudé, Gert Vlok Nel, Fanie Olivier, Jolyn Phillips, Alfred Schaffer, Riana Scheepers, Francois Smith, Nicol Stassen, Marlies Taljard, Marc Tritsmans, Rob van der Veer, Miriam Van hee, Etienne van Heerden, Marlene van Niekerk, Eben Venter, Peter Verhelst en Ingrid Winterbach. De gesprekkenreeks Bruggenhoofden in het voorjaar van 2024 op uitnodiging van SASNEV (Suid-Afrikaanse Sentrum vir Nederland en Vlaandere, Pinelands-Kaapstad), met als gasten Louise Viljoen, Alfred Schaffer, Anastasia de Vries, Andries Visagie en Ingrid Winterbach, reflecteerde over de interactie tussen literaire culturen van het Nederlands en het Afrikaans. De verslagen over deze interviews zijn gepubliceerd op de website Voertaal (De Vries 2024a-d, Oosthuizen 2024).

Met wetenschappelijke onderzoekers en andere actoren, onder wie schrijvers, vertalers, uitgevers en boekenredacteuren, denk ik na over een geschikte methodiek voor het literair-historische onderzoeksproject dat complementair is voor afzonderlijke literatuurgeschiedenissen die op een enkel taalgebied zijn gericht, respectievelijk Afrikaans en Nederlands (in voorkomend geval de Lage Landen).

Bekend zijn de geschiedenissen waarin literaire polysystemen op basis van taal of natiestaat worden geconstrueerd, met hoogstens occasioneel een verwijzing naar een andere al dan niet linguïstisch verwante literatuur. Dat is toch opmerkelijk te noemen en moet misschien wel worden beschouwd als een reductionistische kijk op het literaire bedrijf, zeker

gelet op de internationale openbare ruimte waarin literatuur en andere cultuurproducten zich manifesteren, waarin literaire producten worden gedistribueerd en circuleren, hoe ze worden gereciperd. Ik verwijs niet alleen naar Kannemeyer, Koch, Van Coller respectievelijk Bel, Brems et al. Ook het tweedelige panorama (overzicht en profielen) *Verbintenis en venster. Die Nederlandse letterkunde van aanvang tot hede. 'n Nederlandse literatuurgeschiedenis in Afrikaans* (2019), met een veertigtal lemma's over Nederlandstalige auteurs, presenteert zich nadrukkelijk als een Nederlandse literatuurgeschiedenis in Afrikaanse vertaling.

In samenspraak met Zuid-Afrikaanse collega's Afrikaanse en Nederlandse letterkunde reflecteer ik geregeld over methodologische en literatuur-theoretische uitgangspunten (T'Sjoen 2024). De doelstelling is de ontginning van een grondplan voor een panoramische *gecombineerde* letterkundige studie en – in eerste instantie – de verkenning van een reeks met particuliere casestudy's (zoals in de gastcolleges van Alwyn Roux en de projecten die de studenten opzetten met interlinguïstisch “contact” en interculturele “uitruil” als sleutelbegrippen).

Het gesprek over methodische en theoretische kwesties is van fundamenteel belang, niet uitsluitend om een academisch draagvlak te creëren voor een dergelijk onderzoek. De periodeafbakening heeft als cruciale vraag: vanaf wanneer kan de Afrikaanse literatuur worden beschouwd als een quasi-autonoom fungerend literair systeem? De standpunten zijn uiteenlopend.

Much of what was written in Dutch or Afrikaans in South Africa (colonial texts included) has to be seen as belonging to the Afrikaans literary system, specifically where there is a so-called South African perspective present. This view regards the origin of Afrikaans literature as the first Dutch writings at the Cape, such as Jan van Riebeeck's *Daghregister* (December 1651–May 1662), as mentioned by Antonissen (*Afrikaanse Literatuur*, p. 7). [...] Kannemeyer (*Afrikaanse Literatuur 1652–2004*) focuses on a few Dutch and Afrikaans texts in chronological terms before devoting more time to the First Afrikaans Language movement. [...] The opposing viewpoint holds that Afrikaans had a long history as a spoken variant of Dutch, but only emerged in a written form in the latter half of the nineteenth century as the bearer of a literary culture. According to this approach, this period represents the actual beginning of Afrikaans literary history, and can be found in a few Afrikaans literary histories (Beukes and Lategan, *Skrywers en Rigtings*, 1952; Dekker, *Afrikaanse*

Literatuurgeschiedenis, 1935, 1967 and Lindenberg et al., Inleiding tot die Afrikaanse Letterkunde, 1965). (Van Coller 2012: 263)

Post-1994 zijn er meer inclusieve standpunten over de wijze waarop een verhaal kan worden geschreven over de Zuid-Afrikaanse literatuur, niet uitsluitend Afrikaanstalige literatuur:

All texts from and in reference to South Africa, including precolonial documents in for instance Portuguese, and with a specific focus on the South African subcontinent – even rock art as narrative – should be regarded as part of South African literature. This view is particularly common amongst proponents of an inclusive South African literary system, mirroring political unity after 1994. (*Ibid.*)

Daarnaast zijn de opzet en de contouren van een dergelijke crossculturele literaire historiografie bespreekpunten.

FUNCTIONALISTISCH PERSPECTIEF

Voor de opzet van een gecombineerde (niet: geïntegreerde) literaire geschiedschrijving gebruik ik zoals naar voren geschoven en toegepast in de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (2006-2017) het *functionalistische* model.

Recente ontwikkelingen op het gebied van de internationale literatuurgeschiedschrijving laten zien dat stereotyperingen uitgaande van een klassieke canon, daarenboven uitsluitend op auteurs, teksten en genres gericht, ter discussie staan. In de literatuurwetenschap worden andere vereisten geformuleerd voor literatuur-historisch onderzoek dan vóór de jaren negentig. Er is al langer een verschuiving merkbaar in het conceptualiseren van een literatuuroverzicht vanuit historisch perspectief. De centrale positie van de auteur en de tekst is verschoven naar aandacht voor literaire cultuur en de wijze waarop literatuur functioneert in een maatschappelijke en culturele omgeving. In de historische letterkunde hanteren onderzoekers al langer een dergelijk uitgangspunt; voor de moderne literatuur zijn in de twintigste eeuw andere accenten gelegd in de beeldvorming. Wat vandaag wordt onderzocht – ook het uitgangspunt dat voor voorliggend onderzoeksproject wordt aangekaart – zijn volgens “zowel receptiegerichte als functiegerichte, systeemgerichte of interac-

tiegerichte” narratieve structuren (Gelderblom & Musschoot 2017: 18). De voorbije decennia komen diversiteit en inclusiviteit ruimer aan bod in het letterkundig onderzoek. De vraag is natuurlijk wat nu precies met een term als inclusiviteit wordt beoogd: de meningen hieromtrent kunnen nogal verschillend zijn zoals verder mag blijken.

De nadruk in de literaire geschiedschrijving ligt op beeldconstructie en, zoals de Nederlandse historicus en filosoof Frank Ankersmit heeft gesteld, de “narratisering” van literatuur- en cultuurgeschiedenis. Het verleden is nu eenmaal niet te achterhalen en wordt per definitie vanuit een hedendaagse blik verteld. Gelderblom en Musschoot verwijzen naar Ankersmit en diens opvattingen over de “narratisering” (van de blik). Aandacht gaat uit naar *literaire cultuur* en dus een breed literatuurbegrip. Het concept van en/of de afbakening van literatuur wijzigt in de tijd. Tot het tekstencorps behoren naast de “hoge cultuur” (roman, poëzie, essay) ook gebruiksteksten, manifesten, protestgedichten of bijvoorbeeld gelegenheidsteksten zoals reisverslagen en dagboeken. In de migratie van literatuur speelt de reiziger de rol van bemiddelaar. Die reiziger zal een hoofdrol toegeschreven krijgen in de te ontwerpen literatuurgeschiedenis.

In de methodologische benadering gaat het over het *functioneren* van literaire teksten, dus niet specifiek de schrijver of de tekstproductie. In het volgende fragment wordt het methodologische uitgangspunt toegelicht (Gelderblom & Musschoot 2017: 14-15).

[H]et verhaal van de literatuurgeschiedenis kan nooit definitief zijn, omdat onze representatie van het verleden samenhangt met tal van veranderende – ‘contingente’, zegt de Amerikaanse filosoof Richard Rorty – factoren. Geschiedenis als wetenschap is een open, zich ontwikkelend proces dat zijn betekenis ontleent aan de zich wijzigende, evoluerende consensus van de wetenschappers van vandaag. Het is de blik van de historicus die de betekenis bepaalt (de ‘ontvanger’) en het is zijn of haar opdracht om de reconstructie van het verleden zodanig uit te voeren dat het ‘verhaal’ aannemelijk of geloofwaardig is. Dat laatste, de geloofwaardigheid van de representatie, is de toetssteen voor de hedendaagse historiografie. [...] [D]e geschiedschrijver, vanuit zijn [of haar] eigen hedendaagse bewustzijn en kennis, [reconstrueert de context] waarin het literaire werk is ontstaan én functioneert. We hebben het dan over de *functionalistische* of *functionele* benadering, die een belangrijke methodologische basis [is]. Met deze ‘cultural turn’ (het functioneren van literatuur in een culturele context) evolueert de literatuurgeschiedenis

naar een geschiedenis van de literaire cultuur. Dat is geen onveranderlijk begrip.

KLEINERE LITERATUREN

Een transversaal opgevat overzichtelijk panorama van literaire verbintenissen, met een focus op relaties tussen taal- en cultuurgebieden en diverse en interagerende literaire polysystemen, kan niet volstaan met een louter descriptieve benadering. De processen van productie, distributie, consumptie en receptie in de respectievelijke literair-institutionele contexten bepalen de beeldvorming wederzijds van Afrikaanse en Nederlandstalige literatuur. Kleinere literaturen hebben niet alleen een andere dynamiek in vergelijking met dominante literaire systemen van “grote” talen, ze vertonen tal van institutionele en poëticaal-esthetische correlaties. Mondiaal gesproken zijn beslist Afrikaans maar dus ook Nederlands – middelgroot in Europees verband gelet op het aantal eerste taal-sprekers – relatief kleine talen.

Er bestaan natuurlijk aanzienlijke verschillen tussen literaire systemen in diverse talen, gezien de uiteenlopende (historische) maatschappelijke en culturele contexten waarin de literatuur van het Afrikaans respectievelijk het Nederlands functioneren, de uiteenlopende literaire tradities (bv. de nationalistische en emanciperende literatuur van het Afrikaans tot de jaren zestig tegenover tendensen in diezelfde periode die op vormvernieuwing zijn gericht in de ook weer verschillend functionerende literaire systemen van Nederland en Vlaanderen). Een literatuurgeschiedenis over (minstens) een eeuw van kruisbestuiving, contacten en verbanden, moet hoe dan ook kritische aandacht krijgen. In het besef dus dat literair-culturele omgevings in de Lage Landen en in Zuid-Afrika volstrekt verschillend zijn.

Ook dit is een uitgangspunt: “De verhalen die we [over literaire cultuur] vertellen zijn noodzakelijkerwijze tijdelijk en fluïde; ze ontstaan in dialoog met betrokkenen en vakgenoten, bij voorkeur zelfs als meervoudige uitwisselingen in teamverband, ze zijn aan ontwikkeling onderhevig en zullen ook herhaaldelijk bijgestuurd moeten worden. Deze zichzelf corrigerende en nooit eindigende dialoog onder wetenschappers kan door de literatuurgeschiedschrijving probleemloos gehanteerd worden en laat ook alle ruimte voor komende generaties” (Gelderblom & Musschoot 2017: 15-16).

De opstellenbundel *A New History of French Literature* gaat uit van een concept van literatuurgeschiedschrijving dat in fragmenten en vanuit inter-

disciplinair oogpunt wordt ondernomen. Holliers boek bevat “een serie van 164 essays van de hand van vele individuele specialisten [met] de ‘brede’ blik van de contextualisering die over alle mogelijke grenzen heen laat kijken [en] een sterk comparatistisch gefundeerde, internationale invalshoek [...] Amerikaanse literatuurhistorici en vooral veel theoretici – zoals Stephen Greenblatt en Linda Hutcheon – [staan afwijzend] tegenover een verhaal dat beperkt is tot één nationale letterkunde” (Gelderblom & Musschoot 2017: 16).

TER AFRONDING

Voorgaande beschouwingen mogen verduidelijken dat ten gronde moet worden gereflecteerd over methodologische vraagstukken en stappen in het vergelijkend onderzoek alsook over de theoretische uitgangspunten. De gastcolleges van Alwyn Roux in Leiden (2025), met aandacht voor contacten en relaties tussen Afrikaanse en Nederlandse literatuur, en het later te publiceren werkschrift *Repliek* met casestudy’s, dragen hiertoe bij. Het concipiëren van een literatuurgeschiedenis is een uitdagende, ook wel gecontesteerde en vooral complexe aangelegenheid, zeker wanneer het (meervoudige) verhaal het resultaat is van groepswerk. Tezelfdertijd moeten we er ons bewust van zijn dat literatuurwetenschappelijke paradigma’s, wetenschapstradities en opvattingen met betrekking tot literaire geschiedschrijving in verschillende talen en academische tradities heel uiteenlopend kunnen zijn, zoals aan universiteiten in Zuid-Afrika (departementen Afrikaans en Nederlands), in de Lage Landen en in de neerlandistiek in en buiten het Nederlandse taalgebied. Literaire historiografie in Zuid-Afrika, met betrekking tot het Afrikaans, had een emanciperende functie en hanteerde een nationalistische (Afrikaner) agenda. Misschien vergelijkbaar met de Nederlandstalige literatuurgeschiedschrijving van de negentiende eeuw, ook in de vroege twintigste eeuw. Toen stond literaire historiografie vooral ten dienste van de narratieve constructie van een natiestaat in Nederland, in België van de emancipatorische strijd van de Vlaamse beweging.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

- R. Antonissen 1955. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. Pretoria: HAUM.
- D. Attwell & D. Attridge (red.) 2012. *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- P. Casanova 1999. *La République mondiale des lettres*. Paris: Éditions du Seuil.
- M. Chapman 1996 [2003]. *Southern African Literatures*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- T.T. Cloete 1980. *Die Afrikaanse literatuur sedert sestig*. Cape Town: Nasou.
- H.P. van Coller & B. Odendaal 2005a. 'Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme. Deel 1', *Stilet* 17(3), pp. 1-17.
- 2005b. 'Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme. Deel 2: 'n Chronologiese oorsig', *Stilet* 17(3), pp. 18-46.
- H.P. van Coller 2012. 'The beginnings of Afrikaans literature', *The Cambridge History of South African Literature*, D. Attwell & D. Attridge (red.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 262-286.
- (red.) 1998/1999 [2015/2016]. *Perspektief & Profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- D. Damrosch 2003. *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press.
- S. Dowling 2018. *Translingual Poetics: Writing Personhood Under Settler Colonialism*. Iowa City: University of Iowa Press.
- R. Foster, Y. T'Sjoen & T. Vaessens (red.) 2009. *Over grenzen. Een vergelijkende studie van Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse poëzie / Oor grense. 'n Vergelykende studie van Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse poësie*. Leuven/Den Haag: Acco.
- R. Foster & Y. T'Sjoen (red.) 2012. *Toenadering. Literair grensverkeer tussen Afrikaans en Nederlands / Literêre grensverkeer tussen Afrikaans en Nederlands*. Leuven/Den Haag: Acco.
- E. Francken & O. Praamstra 2023. *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- A.J. Gelderblom & A.M. Musschoot 2017. *Ongeziene blikke. Nabeskouwing bij de Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Bert Bakker.
- H.P. Grebe 2009. 'Die Taal is Gans het Volk. Taalstandaardisatie en de Constructie van Identiteit', *Internationale Neerlandistiek* 47(1), pp. 21-34.
- E. Jansen 1996. *Afstand en verbintenis. Elisabeth Eybers in Amsterdam*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.
- J.C. Kannemeyer 1990. *Die Afrikaanse literatuur 1652-1987*. Kaapstad: Human & Rousseau.

- J. Koch 2015. *A History of South African Literature: Afrikaans Literature. Part 1: From the 17th to the 19th Centuries*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- 2022. *A History of South African Literature: Afrikaans Literature. Part 2: The Period of Emancipation 1900-1930*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- F. Lionnet & S. Shih (red.) 2005. *Minor Transnationalism*. Durham/London: Duke University Press.
- J. Oosthuizen 2024. 'Opwinding oor bruin skrywers se werk in die Afrikaanse letterkunde', Voertaal: 21 juni.
- J. Ramazani 2009. *A Transnational Poetics*. Chicago: University of Chicago Press.
- A. Roux & Y. T'Sjoen 2024. 'Wonderlike historiën. Naar een transculturele en meertalige literatuurgeschiedschrijving', *Mondiaal Neerlandistiek*, 3, 10 en 17 oktober (3 delen).
- A. Schaffer (red.) 2024. 'O SE BOLOKE / BESCHERM ONS', *DW B* 169(4), pp. 5-92.
- Y. T'Sjoen 2017. *Rakelings. Ter gelegenheid van de oprichting van de Gentse leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij*. Antwerpen: W∞lf.
- 2023a. *Kwintet. Interculturele dialogen tussen Afrikaans en Nederlands*. Antwerpen: W∞lf.
- 2023b. *Breyvier. Over taal, burgerschap en Breytenbach*. Gent: Skribis.
- 2024a. 'Cahier van een lezer [14]', *Versindaba*: 15 januari.
- 2024b. 'Naar een trans-systemische en dialogische contactgeschiedenis van Afrikaanse en Nederlandstalige literatuur', *Voertaal*: 6, 13, 15 en 17 mei (4 delen).
- 2024c. 'Inleidende aantekeningen bij een dialoog met Simone Atangana Bekono: "Het was heel interessant om te merken dat ik me in Zuid-Afrika soms mijlenver voelde achterlopen op een discours rondom mijn eigen werk."', *Voertaal*: 30 oktober.
- 2024d. 'Against Isolation: Multilingualism, Transnationalism and Literary Dialogue in Dutch–Afrikaans Formations. A Report with Critical Reflections on a Research Programme', *Afrika Focus*, 37(2), pp. 1-14.
- 2025. *De ontdekking van het eiland. breytenbachiana*. Gent: Skribis.
- L. Viljoen 2014. 'Die rol van Nederland in die transnasionale beweging van enkele Afrikaanse skrywers', *Internationale Neerlandistiek*, 52(1), pp. 3-26.
- W. de Vries 2024a. 'Bruggenhoofden by SASNEV: Yves T'Sjoen lei saam met Louise Viljoen gesprekkreeks in oor letterkundes', *Voertaal*: 14 februari.
- 2024b. 'Bruggenhoofden: Alfred Schaffer, 'n digter en vertaler van die tussengebied', *Voertaal*: 2 april.
- 2024c. 'Bruggenhoofden: Anastasia de Vries lewer rigtende bydraes in kritiese herevaluering van tale, geskiedenis en gemeenskappe', *Voertaal*: 27 mei.
- 2024d. 'Bruggenhoofden: Yves T'Sjoen en Andries Visagie verken die verruimende bande van letterkundes', *Voertaal*: 12 juni.

